

**ПРИНЦИП ДРУЖНОГО СТАВЛЕННЯ ДО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
У ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ****PRINCIPLES OF THE FRIENDLY ATTITUDE TO INTERNATIONAL LAW
IN THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE ACTIVITY**

Бокоч М.В., аспірантка

Ужгородський національний університет

На основі справи щодо госпіталізації осіб до психіатричних закладів проаналізовано юридичні засади принципи дружнього ставлення до міжнародного права у практиці Конституційного Суду України. Положення національних конституцій та міжнародних договорів мають тлумачитися узгоджено згідно верховенства конституції. Метою статті є розкриття особливостей застосування КСУ положень міжнародних договорів у разі наявності розходжень їх приписів із приписами Конституції України. Також цьому контексті розглянуто це співвідношення через призму імплементації, перенесення та запозичення юридичних позицій Європейського суду з прав людини у юриспруденцію КСУ.

Принцип дружнього ставлення до міжнародного права у діяльності КСУ означає використання юридичних позицій ЄСПЛ в якості інструмента аргументації власних рішень задля підвищення рівня їх демократичної легітимізації. Протягом останнього десятиліття КСУ все більш інтенсивно використовує цей підхід не лише роблячи загальні посилання на рішення ЄСПЛ, а також використовуючи основні положення його юриспруденції із його рішень з іншого боку, це означає юридичне запозичення юридичних конструкцій, які сприяють покращенню захисту прав людини, удосконаленню цього механізму у світлі практики Європейського суду з прав людини. До того ж існує загальний контекст здійснення такого запозичення досвіду ЄСПЛ Конституційним Судом України у рамках співробітництва міжнародних асоціацій конституційних судів. Загалом це сприяє підвищенню демократичної легітимізації рішень КСУ та зменшенню його політизації. Також вказується на розширення такого напрямку діяльності конституційних судів з урахуванням положень міжнародних документів ООН та Європейського Союзу.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України, принцип дружнього ставлення до міжнародного права, юридична позиція, юриспруденція.

On the basis of the case of hospitalization of persons in psychiatric institutions, the legal principles of the friendly attitude to international law in the practice of the Constitutional Court of Ukraine are analyzed. The provisions of national constitutions and international treaties must be interpreted in accordance with the supremacy of the constitution. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the CCU's application of the provisions of international agreements in case of discrepancies between their provisions and the provisions of the Constitution of Ukraine. Also in this context, this relationship is considered through the prism of the implementation, transplant, transfer and borrowing of legal positions of the European Court of Human Rights in the jurisprudence of the CCU.

The principle of friendly attitude to international law in the activities of the CCU means the use of the legal positions of the ECtHR as a tool for reasoning their own decisions in order to increase the level of their democratic legitimacy. Over the last decade, the CCU has increasingly used this approach not only by making general references to ECtHR decisions, but also by using the basic provisions of its jurisprudence from its decisions. On the other hand, it means in the light of the case law of the European Court of Human Rights. In addition, there is a general context for the implementation of such experience of the ECtHR by the Constitutional Court of Ukraine in the framework of cooperation of international associations of constitutional courts. In general, this contributes to increasing the democratic legitimacy of the decisions of the CCU and reducing its politicization. It also indicates the expansion of this direction of the constitutional courts subject to the provisions of international documents of the UN and the European Union.

Key words: European Court of Human Rights, case-law, Constitutional Court of Ukraine, legal position, principle of friendly attitude to international law.

Вступ. Коли Конституційний Суд України (далі — КСУ, Суд) ухвалював рішення щодо госпіталізації осіб до психіатричного закладу, то він стикнувся із однією дилемою [1]. Адже частина 1 статті 29 Конституції України містить формулу про гарантії права на свободу і особисту недоторканність. Інші приписи зазначеної статті стосуються вже суто процесуальних гарантій недоторканності особи у ході кримінального процесу. Натомість, стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, окрім процесуальних гарантій прав у кримінальному процесі, передбачає наступні підстави для обмеження свободи: невиконання законного припису суду для виконання певного обов'язку, встановленого законом; затримання неповнолітнього для доправлення до компетентного органу; затримання осіб задля запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків, наркоманів, бродяг; затримання задля попередження незаконному в'їзду в країну або для здійснення процедури депортації чи екстрадиції.

На цьому прикладі видно різницю у особливостях правового регулювання конституційного і конвенційного механізму захисту прав людини. За таких ситуацій виникає необхідність тлумачення зазначених розходжень цілісно та узгоджено. Оскільки тут йде мова про співвідношення між національною конституцією та міжнародним договором, то питання полягає у юридичній силі

відповідних правових актів та сумісності загальних засад порівнюваних правопорядків.

Звідси, метою статті буде розкриття особливостей застосування Конституційним Судом України положень міжнародних договорів у разі наявності розходжень їх приписів із приписами Конституції України. У цьому контексті буде розглянуто це співвідношення через призму імплементації, перенесення та запозичення юридичних позицій ЄСПЛ у юриспруденцію КСУ.

Основна частина. У витоках згаданої справи КСУ стало конституційне подання омбудсману, яке стосувалося конституційності положень законодавства, що передбачало в обхід процедур судового контролю можливість поміщати у психіатричні заклади осіб, які страждали на психічні розлади здоров'я. Але цим не обмежувалася проблема. Недобровільний огляд і примусова госпіталізація без судового контролю грубо порушують конституційно гарантовану недоторканність особи [2] (individual integrity), що також базується на засадах згоди щодо проведення таких процедур з боку цієї особи чи її/його законного представника. Якщо згадати радянську каральну медицину, то така практика була й не дивною, що особу можна було помістити у психіатричний заклад поза судовим контролем.

Розглядаючи цю справу, Суд наголосив на особливій природі статусу осіб, визнаних судом обмеженими у дієз-

датності та розкрив основні параметри розуміння свободи, яка полягає насамперед у неприпустимості довільного втручання у вільний розвиток особистості:

“...серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід’ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України.”

Іншими словами, КСУ заклав у своє рішення відому концепцію “залишення в спокої”, згідно з якою втручання у свободу особи може здійснюватися у виняткових ситуаціях і ґрунтуватися на вагомих юридичних підставах. Для цього Суду прийшлося дослідити, які саме підстави передбачає сама Конституція України для обмеження свободи. Насправді, стаття 29 Конституції містить лише генеральне застереження про неприпустимість довільного втручання у свободу та посягання на особисту недоторканність, лише частково конкретизуючи такі підстави, які стосуються суто кримінального процесу. Власне, це і стало причиною того, чому КСУ звернувся до положень Конвенції, які конкретизують зазначені підстави, та до відповідної юриспруденції ЄСПЛ. Цей підхід був названий КСУ як принцип дружнього ставлення до міжнародного права. У рамках цього підходу КСУ скористався юридичними позиціями, сформульованими ЄСПЛ у справах *McKey v. the UK*, *Winterwerp v. the Netherlands*, *Stork v. Germany*, *Stanev v. Bulgaria*.

Зокрема, КСУ наголосив на тому, що згідно із позиціями у справах *Stork v. Germany*, *Stanev v. Bulgaria* ЄСПЛ сформулював підхід, що стаття 5 Конвенції встановлює позитивний обов’язок держави щодо захисту свободи осіб, які перебувають під її юрисдикцією, інакше існувала б значна прогалина в захисті від свавільного затримання, що було б несумісним з важливістю особистої свободи у демократичному суспільстві, тому держава повинна вживати заходів, що забезпечують ефективний захист вразливих осіб.

По суті, такий підхід КСУ означає використання юридичних позицій ЄСПЛ в якості інструмента аргументації власних рішень задля підвищення рівня їх демократичної легітимації. З іншого боку, це означає юридичне запозичення (*borrowing*) юридичних конструкцій, які сприяють покращенню захисту прав людини, удосконаленню цього механізму. У справі про поміщення особи до психіатричного закладу КСУ надав універсального характеру стандарту судового контролю за втручанням держави у приватну автономію, зокрема які стосуються обмеження свободи особи у певному ступені.

Часто цей процес характеризують через імплементацію, під яким розуміють як «установлений державою порядок застосування норм міжнародного права на її території» [3, с. 168.]. Таке визначення, на нашу думку, є неповним, оскільки обмежується сферою застосування норм міжнародного права і не охоплює стадії впровадження їх у національну правову систему, що є складовою імплементації. Також слід наголосити на тому, що на прикладі справи щодо поміщення особи у психіатричний заклад видно, що органи конституційної юстиції володіють свободою розсуду щодо здійснення запозичення певних юридичних конструкцій за змістом і за обсягом. Ще більш широким полем розсуду щодо цього володіє законодавець. Натомість, публічна адміністрація у цьому відношенні є зв’язана законом, а її юридичні акти підлягають

судовій перевірці на предмет відповідності конституційним принципам та засадам законності.

Наскільки різниться процес запозичення, можемо прослідкувати на прикладі виконання Верховною Радою України рішення КСУ № 2-рп/2016. Згідно із принципом вірності конституції парламент має у разі ухвалення рішення конституційного суду при внесенні змін до законів враховувати юридичну позицію органу конституційної юстиції, якщо вона стосувалася приписів такого закону [4]. Зокрема, Верховна Рада України 14 листопада 2017 року ухвалила закон [5], згідно з яким, його припис, який був предметом конституційної перевірки, було викладено всупереч юридичній позиції КСУ і такий допуск все ж таки позасудовий механізм поміщення особи до психіатричного закладу, що стало причиною його повторної перевірки на предмет конституційності. Оскільки цей закон передбачив механізм поміщення особи до психіатричного закладу за рішенням органу опіки та піклування, КСУ визнав це як ігнорування Верховною Радою конституційного стандарту судової перевірки випадків обмеження свободи. Водночас КСУ встановив [6] порядок виконання рішення, що до законодавчого врегулювання питання забезпечення судового контролю за госпіталізацією недієздатної особи, яка за станом свого здоров’я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду, до закладу з надання психіатричної допомоги така госпіталізація можлива лише за рішенням суду. Вказана справа є свідченням того, що попри наявності свободи розсуду у парламенту щодо імплементації положень міжнародно-правових актів, така є обмежена конституційними принципами, насамперед вимогами ефективного захисту прав людини.

У свою чергу, О. Скакун вважає, що “імплементація — це перенесення (введення) у національне право норм і принципів міжнародних актів” [7, с. 491]. Однак перенесення (*transplant*) не відображає сутності того, що відбулося у рішеннях КСУ № 2-рп/2016 та № 13-р/2018, оскільки насправді у цій справі Суд здійснив адаптацію підходів ЄСПЛ до українського права з урахуванням специфіки судової системи України та визначення поля розсуду судів щодо здійснення перевірки обґрунтованості підстав для поміщення особи у психіатричний заклад. Поняття імплементації насамперед пов’язано із адаптацією до національної правової системи певних правових інститутів, норм чи процедур, а також визначення певного механізму такої адаптації. Перенесення не передбачає певного механізму адаптації, а скоріше певне включення правового матеріалу у правову систему.

Принцип дружнього ставлення до міжнародного права також виражається у прямих посиланнях на рішення ЄСПЛ у правових актах КСУ. Переважна більшість цих актів стосується права на справедливий судовий розгляд і призначення покарання; також КСУ посилається на практику ЄСПЛ у справах про недопустимість безпідставного арешту, допустимість обмеження прав і свобод громадян, пріоритетів у захисті окремих категорій осіб; про право на життя, свободу пересування, свободу світогляду й віросповідання, виборчого права, права власності, права на соціальне забезпечення тощо. Як зазначає В. Кампо, це пояснюється тим, що захист саме цих прав на сучасному етапі розвитку України є найактуальнішим [8]. Окрім актуальності таке пояснюється й тим, що захист прав людини є головним обов’язком держави (стаття 3 Конституції), а сам захист прав людини легітимізує судовий активізм.

Урахування позицій ЄСПЛ відбувається у вигляді відтворення змісту положень його рішень задля забезпечення аргументації рішень Конституційного Суду України. Водночас спостерігаються і прості згадки відповідних рішень і викладення ширшого варіанту правової позиції ЄСПЛ, ніж цитата з рішення Конституційного Суду України. Найчастіше КСУ використовує юри-

дичні конструкції щодо додержання принципу юридичної визначеності, вимоги «якості закону» і критерію «передбачуваності закону».

Слід також брати контекст міжнародного співробітництва конституційних судів, зокрема в рамках Конференції європейських конституційних судів, членство у складі якої КСУ отримав у травні 1999 р. в якості асоційованого члена, а з жовтня 2000 р. став повноправним членом [9]. Крім взаємної рецепції судової практики, існують інші форми співробітництва з конституційними судами зарубіжних країн. Так, Конституційний Суд України бере участь у багатосторонній співпраці у формі конференцій, семінарів, офіційних зустрічей між органами конституційної юрисдикції, що реалізуються в рамках діяльності Всесвітньої конференції конституційного правосуддя, Конференції європейських конституційних судів, Конференції органів конституційного контролю країн нової демократії, Європейської Комісії «За демократію через право» Ради Європи (Венеціанська комісія) [10].

З іншого боку, є певні приклади, коли практика КСУ використовується для аргументації рішень зарубіжними конституційними судами. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду Словачкої Республіки від 11 лютого 2009 р. [11] має місце посилання на рішення КСУ № 2-рп/2002 від 30 січня 2002 року (справа про виборчу заставу) та сформульовані в ньому правові позиції щодо мети застосування інституту виборчої застави. Як слушно зазначає М. Савчин, такі зворотні запозичення практики конституційних судів сприяють зближенню конституційної юриспруденції, що полягає у взаємному впливі на застосуванні техніки обґрунтування рішень кон-

ституційної юстиції, запозичення окремих ідей та викладу сутності основоположних принципів і цінностей як юридичної основи аргументації власних рішень [12, с. 39]. Часто такі запозичення ґрунтуються на підходах, сформульованих ЄСПЛ, а в державах-членах ЄС — на юриспруденції Суду ЄС.

Слід також виділити наступні напрями застосування принципу дружнього ставлення до міжнародного права у діяльності КСУ: використання положень міжнародних правових актів на рівні ООН та його правозахисних інститутів; застосування положень міжнародних договорів та практики інтерпретації інших регіональних систем захисту прав людини (наприклад, Міжамериканської конвенції про права людини); застосування права Європейського Союзу та практики Суду ЄС у сфері прав людини.

Висновки. Положення національних конституцій та міжнародних договорів мають тлумачитися узгоджено згідно верховенства конституції. Метою статті є розкриття особливостей застосування Конституційним Судом України положень міжнародних договорів у разі наявності розходжень їх приписів із приписами Конституції України.

Принцип дружнього ставлення до міжнародного права у діяльності КСУ означає використання юридичних позицій ЄСПЛ в якості інструмента аргументації власних рішень задля підвищення рівня їх демократичної легітимності. З іншого боку, це означає юридичне запозичення юридичних конструкцій, які сприяють покращенню захисту прав людини, удосконаленню цього механізму у світлі практики Європейського суду з прав людини. До того ж існує загальний контекст здійснення такого запозичення досвіду ЄСПЛ Конституційним Судом України у рамках співробітництва міжнародних асоціацій конституційних судів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення КСУ № 2-рп/2016 від 1 червня 2016 р.
2. Петров М., Щербатюк М. Право на справедливий суд людей з психічними розладами. URL: <http://www.i-law.kiev.ua/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D1%83%D0%B4-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B5%D0%B9-%D0%B7-%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85/>
3. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. Москва: Изд-во БЕК, 1998. С. 168.
4. Савчин М. Конституційні інновації та вірність конституції. *Віче*. 2016. № 7-8. С. 44-47.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги: Закон України № 2205-VIII від 14 листопада 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 51-52. ст. 448.
6. Рішення КСУ № 13-р/2018 від 20 грудня 2018 р.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
8. Кампо В. Стан і перспективи запровадження європейських спільних демократичних цінностей в Україні: практика Конституційного Суду України. *Юридичний журнал*. 2013. № 5. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3994>
9. Conference of European Constitutional Court. URL: <https://www.confueconstco.org/en/common/home.html>
10. Резюме національної доповіді України на XVI Конгресі Конференції європейських конституційних судів «Співпраця між конституційними судами в Європі – рамкові умови та перспективи в даний час. URL: <http://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-kongress/downloads/landesberichte/KF-Ukraine-MS.pdf>
11. Nalez Ustavneho Soudu Slovenskej Republiky PL US 6/08.
12. Савчин М. Порівняльне конституційне право: підручник. Ужгород-Київ: ВАІТЕ, 2020.